

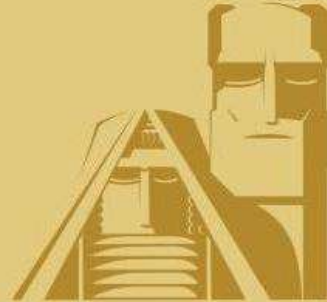
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏԱԿԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

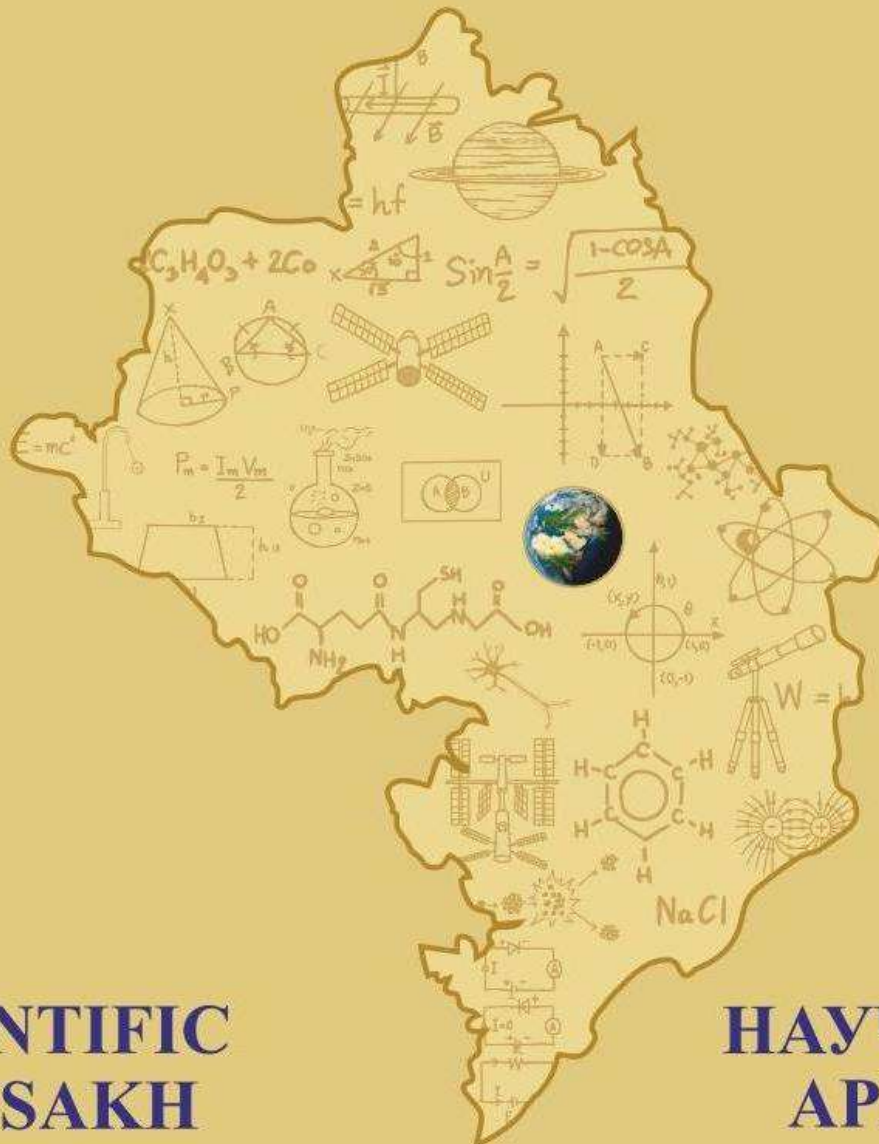
ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԲԱՆ

«ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԼԻԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԻՏԵ» ՓԲԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻՎՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ
SCIENTIFIC ARTSAKH
НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 1(2), 2019

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

ԱԵԳՄՄ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2019

Հրատարակության է երաշխավորվել Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Рекомендовано к публикации решением ученого совета Ереванского государственного университета

Recommended for Publication by the Yerevan State University Academic Council Decision

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴ

Լախագահ՝ Արամ ՄԻՄՆՅԱՆ ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեհմինա ՍԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Խաչիկ ԳԱԼՍՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՍԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Արման ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 Մարել ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 Վալենտինա ԼԱՊԵՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆԴՏ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Յամբուրգ, Գերմանիա)
 Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Սուշել ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Գագիկ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Աշոտ ՍԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Կարին ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 Գարիկ ԲԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 1(2), 2019, Երևան, ԱԵԳՄՄ հրատ., 2019, 480 էջ:
 Scientific Artsakh, № 1(2), 2019, Yerevan, UYSSA publ., 2019, 480 pages.
 Научный Арцах, № 1(2), 2019, Ереван, Изд. ОМУСА, 2019, 480 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2019թ. 1-ին համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Բելառուսի Հանրապետությունը, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, Լեհաստանը, Շվեյցարիան և Ռուսաստանի Դաշնությունը ներկայացնող 50 անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

In the first issue of the «Scientific Artsakh» journal in 2019 the works on topical issues of social sciences by 50 well-known and young scientists representing Republic of Armenia, Republic of Artsakh, Republic of Belarus, the Islamic Republic of Iran, Poland, Switzerland and the Russian Federation are published.

В первом номере за 2019-ый год журнала «Научный Арцах» опубликованы работы по актуальным проблемам общественных наук, авторами которых являются 50 известные и молодые ученые, представляющие Республику Армения, Республику Арцах, Республику Беларусь, Исламскую Республику Иран, Польшу, Швейцарию и Российскую Федерацию.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor
Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor
David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor
Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor
Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor
Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
Julietta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Moushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor
Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor
Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor
Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor
Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor
Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor
Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor
Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент
Мареk ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Гарик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Միլվա Մուրադյան. Ներգործական սեռի բայ-ստորոգյալների կապակցելիությունը տարբեր դասային խմբերի անուն-խնդիրների հետ.....335
Silva Muradyan. Relationship Possibilities of Transitive Verb-Pradicate with Noun-Objects of Various Class Groups

Сильва Мурадян. Сочетаемость возможности переходных предикативных глаголов с именными дополнениями различных классовых групп

Սիրանուշ Փարսադանյան. Հովհաննես Վանանդեցու «Կերակուր քահանայից» գործը.....343
Siranush Parsadanyan. «Kerakur Kahanayic» («Food For Priests») by Hovhannes Vanandetsi
Сирануш Парсаданян. Работа Ованеса Ванандеци «Пища для священников»

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

Գրիգոր Բալասանյան. Խորհրդային Ռուսաստանում հայառի գրասեյակների գործունեության պատմությունից (1923-1927թթ.).....350
Grigor Balasanyan. From The History Of Armentrade Branches' Activities In Soviet Russia 1923-1927yy

Григор Баласанян. Из истории деятельности отделений Арменторга в Советской России (1923-1927 гг.)

Արման Եղիազարյան. Սոցիալ-դեմոկրատ հնչական կուսակցության գործունեության հիմնական ուղղությունները 1920-1930-ական թթ.....359
Arman Yeghiazaryan. The Main Activity Directions of the Social Democrat Hunchakian Party in the 1920-1930s

Арман Егиазарян. Основные направления деятельности Социал-демократической Гнчакской партии в 1920-1930-х годах

Մելիք Հովսեփյան. Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն և եգիպտահայ համայնքը 1964-1985թթ.....372
Melik Hovsepyan. The Committee for Cultural Relations With Armenians of the Diaspora and the Armenian Community of Egypt in 1964-1985

Мелик Овсепян. Комитет по культурным связям с армянами диаспоры и армянская община Египта в 1964-1985 годах

Սերգեյ Մանվելյան. Հայկական հարցի վերաբացումը. հայկական բարենորոգումների ծրագիրը Հովհաննես Արշարունի պատրիարքի օրոք (1911-1913թթ.).....382
Sergey Manvelyan. Evolution of Armenian Issue: Armenian Reforms Program During the Terms of Patriarch Hovhannes Arsharuni (1911-1913)

Сергей Манвелян. Развитие Армянского вопроса: программа армянских реформ при патриархе Ованесе Аршаруни (1911-1913 гг.)

ՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ**ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՌԻ ԳՐԱՍԵՆՅԱԿՆԵՐԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ (1923-1927ԹԹ.)***

ՀՏԴ 93/94(479.25)

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱԼԱՍԱՆՅԱՆ

ԱԵԳՄՍ անդամ, ԵՊՀ միջապագային հարաբերությունների և դիվանագիտության
ամբիոնի դոցենտ, պատմական գիտությունների թեկնածու,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
grigorbalasanyan@mail.ru

Խորհրդային Ռուսաստանի հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունները մեծապես նպաստեցին Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետության (այսուհետ՝ ՀՍԽՀ) տնտեսության զարգացմանը, ինչն իր հերթին դրական ազդեցություն ունեցավ հանրապետության ազգաբնակչության սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման վրա: Արխիվային փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ խորհրդային հանրապետություններից հատկապես ակտիվ էին Ռուսաստանի Սոցիալիստական Դաշնային Խորհրդային Հանրապետության (այսուհետ՝ ՌՍԴԽՀ) հետ խորհրդային Հայաստանի առևտրական կապերը: Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Հայաստանի իշխանությունների քանքերը՝ ուղղված հայ-ռուսական առևտրատնտեսական առնչությունների զարգացմանը, հիմնականում պսակվեցին հաջողությամբ: Այդ գործում անուրանալի դերակատարում ունեցավ Հայառը, որի բաժանմունքները ողջ Ռուսաստանի տարածքում օրնիբուն տքնաջան աշխատում էին՝ Հայաստանը առաջին հերթին հացահատիկով և այլ անհրաժեշտ ապրանքներով ապահովելու համար: Այդ գործում ակտիվ մասնակցություն ունեցավ նաև ՌՍԴԽՀ-ում Խորհրդային Հայաստանի լիազոր ներկայացուցիչ Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը, որ մեծ հեղինակություն ուներ ռուսաստանյան կառավարող շրջանակներում և մեծապես նպաստում էր այս կամ այն հարցը օպերատիվ կերպով կարգավորելուն:

Բանալի բառեր՝ ՀՍԽՀ, ՌՍԴԽՀ, Մոսկվա, Սահակ Տեր-Գաբրիելյան, Հայառ, առևտրատնտեսական հարաբերություններ, բաժանմունք, հացահատիկ:

Ուսումնասիրության ժամանակագրական շրջանակների ընտրությունը պատահական չէ: 1923թ.-ը պայմանավորված է ԽՍՀՄ-ին Խորհրդային Հայաստանի անդամակցության առաջին տարով, իսկ 1927թ.-ը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մինչև 1927թ.-ը Անդրկովկասում գոյություն ուներ արտաքին առևտրի ժողովրդական կոմիսարիատ, իսկ «1927թ. այն վերածվում է ԽՍՀՄ արտաքին առևտրի անդրկովկասյան լիազորության՝ երկրամասի մնացած ժողովմատներին հավասար իրավունքներով»⁵⁹³:

* Հոդվածը ներկայացվել է 30.04.2019թ., գրախոսվել՝ 07.06.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 17.06.2019թ.:

⁵⁹³ Գրաբսկի Հ., Անդրկովկասի արտաքին առևտրական կապերի զարգացումը Անդրֆեդերացիայի ժամանակ (1922-1936թթ.), «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», № 9, 1968, էջ 62:

1921թ.-ի դեկտեմբերի վերջերից Ա.Տեր-Գաբրիելյանը ՀՍԽ՜՜ լիազոր ներկայացուցիչն էր Մոսկվայում⁵⁹⁴: Խորհրդային Հայաստանի՝ ԽՍՀՄ կազմի մեջ մտնելուց հետո էլ նա շարունակում է պաշտոնավարել՝ միաժամանակ մնալով նաև ՀՍԽ՜՜ Տնտեսական խորհրդի ներկայացուցիչը Մոսկվայում: Ա. Տեր-Գաբրիելյանը աչքի էր ընկնում աշխատասիրությամբ, եռանդուն գործունեությամբ, սկսած գործն ավարտին հասցնելու վճռականությամբ: Միաժամանակ իր գործունեությամբ նա չափազանց խիստ էր, ինչն ուղղված էր ընդհանուր գործի հաջողության ապահովմանը: 1923թ.-ի հունվարին Ա.Տեր-Գաբրիելյանը կանոնակարգ է ուղարկում ՌԽՖՍՀ տարբեր շրջաններում ՀՍԽ՜՜ Տնտեսական խորհրդի ներկայացուցչությունների դեկավարներին: Կանոնակարգը բաղկացած էր ութ կետից, որոնցում նշված էին այն հիմնական սկզբունքները, որոնց պետք է հետևեին բոլորը գործունեություն ծավալելիս⁵⁹⁵:

1923թ.-ի հունվարի 3-ին Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը 9 կետից բաղկացած լիազորագիր է տալիս Գուրգեն Աթաբեկովին առ այն, որ նա Ա.Տեր-Գաբրիելյանի կողմից նշանակվում է Ստավրոպոլում որպես իր ներկայացուցիչ: Աթաբեկյանն իրավունք էր ստանում Տնտեսական խորհրդի անունից Ստավրոպոլում բացել առևտրական գրասենյակ, ունենալ պահեստներ, աշխատանքի ընդունել ու ազատել աշխատողներին⁵⁹⁶:

Բացի այդ 3 ամիս ժամկետով՝ մինչև մայիսի 1-ը, Ա.Տեր-Գաբրիելյանը լիազորագիր է տալիս մեկ այլ քաղաքացու՝ Եղիազար Եղիազարյանին առ այն, որ նա իրավունք է ստանում վարելու ՀՍԽ՜՜ տնտեսական ու առևտրական գործերը ՌԽՖՍՀ ողջ տարածքում: Նա իրավունք էր ստանում պետական հիմնարկ-ձեռնարկությունների ու անհատների հետ կնքել տարատեսակ պայմանագրեր ու համաձայնագրեր, բացել ու փակել առևտրական գրասենյակներ, կանխիկ ու ապառիկ կերպով առևտուր իրականացնել, ձեռք բերել ու վարձակալել ձեռնարկություններ և այլն⁵⁹⁷:

Եղիազարյանը ջանասիրությամբ գործի է անցնում և կարճ ժամանակ անց՝ 1923թ.-ի փետրվարի 6-ին, «Նովոռոսցեմենտի» մոսկովյան ներկայացուցիչ Սերգեյ Ուսպենսկու հետ ցեմենտի գնման վերաբերյալ պայմանագիր է ստորագրում, որը բաղկացած էր 16 կետից: Պայմանագրով հայկական կողմը գնում էր 10.000 տակառ (100.000 փուլ) պոռտլանդ ցեմենտ, որի մեկ տակառ ցորենի գինը սահմանվում էր 4 ռուբլի ոսկով: Պայմանագիրը կազմվում էր 2 օրինակից. բնօրինակը գտնվելու էր ՀՍԽ՜՜ լիազոր ներկայացուցչությունում, իսկ կրկնօրինակը՝ Սերգեյ Ուսպենսկու ձեռքին⁵⁹⁸:

Տնտեսական խորհրդից բացի ՌԽՖՍՀ տարբեր շրջաններում ու նահանգներում ակտիվ գործունեություն էր ծավալել նաև Հայպետառը⁵⁹⁹, որը Տնտեսական խորհրդին զուգահեռ ամեն ջանք գործադրում էր Խորհրդային Հայաստանը հացահատիկով և առաջին անհրաժեշտության ապրանքներով ապահովելու համար:

Դեռևս 1922թ.-ի դեկտեմբերի 29-ին Հայառի Վարչությունը լիազորագրով Սահակ Տեր-Գաբրիելյանին նշանակում է այդ պաշտոնում: Նրա նշանակումով պարզ էր դառնում, որ ամենից ակտիվը պետք է լիներ հենց Մոսկվայի գրասենյակը, քանի որ գտնվելու էր Տեր-Գաբրիելյանի ամենօրյա հսկողության տակ: Ստանալով լիազորագիրը և համապատասխան վկայականը՝ Տեր-Գաբրիելյանը գործի է անցնում և արդեն մի քանի օր հետո՝ 1923թ.-ի հունվարի 10-ին, նրա հետ կապ է հաստատում ռուսական «Մետալլամպ» գործարանի տնօրենը՝ առաջարկելով համագործակցել: Իր նամակում տնօրենը ներկայացնում է այն ամբողջ ապրանքատեսականին, որ արտադրվում է

⁵⁹⁴ Այդ մասին տե՛ս **Բալասանյան Գ.**, Մոսկվայում ՀՍԽ՜՜ լիազոր ներկայացուցչության առևտրատնտեսական գործունեության պատմությունից, «Բանբեր Երևանի Համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 131.6, Ե., 2010:

⁵⁹⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 554, ց. 1, գ. 24, թ. 1:

⁵⁹⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 554, ց. 1ա, գ. 4, թ. 13:

⁵⁹⁷ Տե՛ս Նույն տեղը, թ. 32:

⁵⁹⁸ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 554, ց. 1ա, գ. 5, թ. 3-4:

⁵⁹⁹ Հայպետառը 1923թ.-ի փետրվարի 10-ին վերանվանվում է Հայառ:

իրենց գործարանում, բացի այդ նշում է, որ քանի որ իրենց գործարանը պետական է, ապա առաջին հերթին իրենք կատարում են պետական հաստատությունների պատվերները: Վերջում տևողունը Տեր-Գաբրիելյանին խնդրում է անհրաժեշտության դեպքում կապվել իրենց հետ՝ տեղում նմուշների ծանոթանալու համար⁶⁰⁰:

Հայպետառի բաժանմունքներից ակտիվությամբ աչքի էր ընկնում Ստավրոպոլի երկրամասի բաժանմունքը, որի ղեկավարը 1923թ.-ի սեպտեմբերից նոյեմբեր ամիսներին Ավագյանն էր: Ստավրոպոլի բաժանմունքի գրասենյակը գտնվում էր Արմավիր քաղաքում «Ֆրանսիա» հյուրանոցում: Ավագյանն ակտիվ աշխատանք էր տանում Ստավրոպոլի երկրամասում հատկապես ցորեն ու այլուր ձեռք բերելու և այն երկաթուղիով Երևան ուղարկելու համար: Այդ գործն իրականացնելու համար Ստավրոպոլի բաժանմունքը պատվեր էր ստացել ՀՍԽՅ Պետբանկից, սակայն գործի իրականացման համար մեծ խոչընդոտ էր երկաթգծի կայարանում վազոնների սակավությունը և ՀՍԽՅ Պետբանկի կողմից հատկացվող միջոցների սղությունը:

Հայպետառի Ստավրոպոլի բաժանմունքի ղեկավարության ակտիվ գործողություններից հետո սայլը տեղից շարժվում է: Նրանց հաջողվում է որոշ քանակությամբ հացահատիկ հանձնել երկաթուղուն՝ Երևան ուղարկելու համար: Այդ մասին հոկտեմբերի 4-ին ՀՍԽՅ Պետբանկին ուղարկած իր հեռագրում հայտնում է Մկրտիչևը՝ նշելով, որ մինչև հոկտեմբերի 1-ն իրենց հաջողվել է երկաթուղուն հանձնել 20.000 փուլ հացահատիկ: Մկրտիչևը հայտնում է նաև, որ հոկտեմբերի 4-ին կոոպերատիվների միջոցով իրենց հաջողվել է 1 փուլ ընդ 72 կոպեկով ձեռք բերել ևս 25.000 փուլ հացահատիկ⁶⁰¹: Նոր ձեռք բերված հացահատիկի մասին հայտնվում է նաև Հայառի Մոսկվայի բաժանմունքին⁶⁰²:

Հացահատիկի ձեռքբերման և Հայաստան ուղարկելու աշխատանքները հաջողությամբ շարունակվում են նաև հոկտեմբերի վերջին և նոյեմբեր ամսվա առաջին կեսին: Հաճախ օգտագործելով նաև անձնական կապերը՝ Հայառի Ստավրոպոլի բաժանմունքի ղեկավարներին հաջողվում էր ցորեն ու այլուր ձեռք բերել շուկայականից ցածր գներով:

ՀՍԽՅ Պետբանկի կողմից սահմանափակ դրամական միջոցների տրամադրումը մեծապես ազդում էր դեպի Հայաստան հացահատիկի առաքման ծավալների վրա: Բացի այդ, այն կազմակերպություններն ու կոոպերատիվները, որոնցից Հայառի Ստավրոպոլի բաժանմունքը հացահատիկ էր գնում, այլևս հրաժարվում էին առանց կանխիկ գումարի ցորեն տրամադրել: Այդ մասին նոյեմբերի 2-ին Ավագյանին հղած հեռագրում հայտնում էր Մկրտիչևը: Ըստ նրա՝ ցորենի գնումն ընդհանրապես դադարեցված էր գումարի բացակայության պատճառով: Բացի այդ, գումարը չէր բավականացնում նույնիսկ նախորդ պայմանագրերի վճարման համար⁶⁰³:

ՌԽՖՍՀ տարբեր շրջաններում գործող Հայառի բաժանմունքներն իրենց գործունեության վերաբերյալ ժամանակ առ ժամանակ պետք է հաշվետվություն ներկայացնեին նահանգային տարբեր մարմիններին: Նոյեմբերի 2-ին Մկրտիչևը հեռագրում է հացահատիկի գների կարգավորման նահանգային հանձնաժողովին և հայտնում, որ մինչև 1923թ.-ի հոկտեմբերի 10-ն իրենց կողմից ձեռք է բերվել 18.628 փուլ հացահատիկ⁶⁰⁴:

Հայառի բաժանմունքները բավականին լարված հարաբերությունների մեջ էին հատկապես նահանգային ֆինանսական բաժինների հետ, որոնք պահանջում էին բաժանմունքների ֆինանսական միջոցների վերաբերյալ մանրամասն տեղեկություններ: Չնայած բաժանմունքների ղեկավարները փորձում էին նրանց

⁶⁰⁰ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 554, ց. 1ա, գ. 5, թ. 34:

⁶⁰¹ Նույն տեղը, թ. 25:

⁶⁰² Նույն տեղը, թ. 26:

⁶⁰³ Նույն տեղը, թ. 90:

⁶⁰⁴ Նույն տեղը, թ. 92:

համոզել, որ իրենք ՀՍԽ՝ Տնտեսական մարմին չեն հանդիսանում, և իրենց նպատակը սովյալ Հայաստանի համար հացահատիկ հայթայթելն է, այնուամենայնիվ, որոշ բաժանմունքներ, չդիմանալով ճնշմանը, ստիպված դադարեցնում էին գործունեությունը:

Նոյեմբերի 10-ին Հայառի Ստավրոպոլի բաժանմունքի ղեկավար Ավագյանը ղեկավարի պարտականությունները թողնում է իր տեղակալ Մկրտիչյանի վրա, իսկ ինքը տեղափոխվում է Թիֆլիս: Մկրտիչյանը նոյեմբերի 13-ին հեռագրում է Հայառի Մոսկվայի բաժանմունք՝ խնդրելով թույլատրել իրեն սկսել Ստավրոպոլի բաժանմունքի լուծարման աշխատանքները և համաձայնության դեպքում պատրաստակամություն է հայտնում այն ավարտել մինչև դեկտեմբերի 1-ը: 3 օր հետո, ամենայն հավանականությամբ, Մկրտիչյանը ստանում է Մոսկվայի բաժանմունքի համաձայնությունը: Այդ մասին նոյեմբերի 16-ին նա հեռագրում է Մոսկվայում ՀՍԽ՝ Տնտեսական գրասենյակի վարիչ Ն.Ա.Մելիք-Փարսադանովին, որ նստում էր Արմավիրում⁶⁰⁵: Նոյեմբերի 24-ին Մկրտիչյանը Ստավրոպոլի բաժանմունքի փակման ծրագրի մասին հեռագրով տեղյակ է պահում Ստավրոպոլի երկրամասի ֆինբաժնին: Նշվում է նաև, որ բաժանմունքը նախատեսվում է փակել դեկտեմբերի 5-ին կամ ամենաուշը դեկտեմբերի 10-ին⁶⁰⁶:

Հայառը բաժանմունք ուներ նաև Սիբիրում, որի ղեկավարն էր Գևորգ Ավետիսովը: 1923թ.-ի մարտի 29-ին նրա ու բաղաձայնի Մամիկոն Զարդաշյանցի միջև պայմանագիր է ստորագրվում, ըստ որի՝ Զարդաշյանցը նշանակվում էր Սիբիրի բաժանմունքի Իրկուտսկի առևտրային բաժնի ղեկավարը: Պայմանագիրը բաղկացած էր 10 կետից, որոնցում շարադրված էին Զարդաշյանցի պարտականությունները: Նույն օրը այն հաստատվում է Ա.Տեր-Գաբրիելյանի կողմից⁶⁰⁷, և նա Զարդաշյանցին հանձնում է համապատասխան մանդատ⁶⁰⁸:

Խորհրդային Ռուսաստանի տարբեր նահանգների տեղական իշխանությունների հետ լարված հարաբերությունները մի փոքր բարելավելու և գործը նորմալ հունով տանելու համար Հայառի Վարչությունը որոշում է Հայառի ռուսաստանյան բոլոր բաժանմունքների տնօրեն նշանակել Ա.Տեր-Գաբրիելյանին, որ մեծ փորձ ուներ ռուս պաշտոնյաների հետ աշխատելու գործում:

Տեսնելով, որ Հայառի բաժանմունքներից ֆինանսական միջոցների վերաբերյալ տեղեկություններ ստանալ չի հաջողվում, ռուսական իշխանությունները առաջ են քաշում ՌԽՖՍՀ տարածքում Հայառի գործունեության իրավական հիմնավորման հարցը:

1923թ.-ի դեկտեմբերի 8-ին ՌԽՖՍՀ Ներքին Առևտրի կոմիտեն գրություն է ուղարկում Մոսկվայում Հայառի ներկայացուցչություն՝ խնդրելով ներկայացնել այն հիմքերը, որոնցով Հայառը գործառքներ էր իրականացնում ԽՍՀՄ տարածքում, մասնավորապես Մոսկվայում: Գրության մեջ խնդրվում էր իրենց տրամադրել նաև Հայառի կանոնադրությունը⁶⁰⁹: Այդ գրության մասին Մոսկվայի բաժանմունքը 1924թ.-ի հունվարի 8-ին հեռագրում է Երևան՝ Հայառի Վարչությանը: Հեռագրում հայտնվում էր, որ ՌԽՖՍՀ Ներքին Առևտրի կոմիտեի առարկությունների հիմքն այն է, որ Հայառի կանոնադրության 49-րդ հոդվածի համաձայն կանոնադրության մեջ ցանկացած փոփոխություն պետք է հաստատվեր ՀՍԽ՝ Տնտեսական խորհրդի կողմից, ինչը չէր արվել: Իսկ այդ փոփոխությունները երեքն էին՝ ժողկոմխորհին կից Տնտեսական խորհրդի որոշմամբ (1923թ. փետրվարի 19) Հայառի հիմնական դրամազուլիսը 400.000 ոսկե ռուբլուց իջեցվել էր մինչև 220.000 ռուբլի, և դրանով փոփոխվել էր

⁶⁰⁵ Նույն տեղը, թ. 165:

⁶⁰⁶ Նույն տեղը, թ. 205:

⁶⁰⁷ Նույն տեղը, գ. 28, թ. 61:

⁶⁰⁸ Նույն տեղը, թ. 60:

⁶⁰⁹ Տե՛ս նույն տեղը, թ. 32:

Կանոնադրության 15-րդ հոդվածը, Տնտեսական խորհրդի 1924թ.-ի հունվարի 2-ի որոշմամբ Հայառի Վարչության կազմը 5-ից դարձել էր 7 մարդ, ինչով խախտվել էր Կանոնադրության 29-րդ հոդվածը և նույն օրվա որոշմամբ Հայպետառը վերանվանվել էր Հայառ⁶¹⁰ :

ՌԻՖՏԱՀ Ներքին Առևտրի կոմիտեի ղեկավարների 8-ի գրությանը Հայառի Մոսկվայի բաժանմունքը պատասխանում է ղեկավարների 14-ին: Այդ օրը բաժանմունքի ղեկավարի պաշտոնակատար Կևորկովը գրություն է ուղարկում ՌԻՖՏԱՀ Աշխատանքի և Պաշտպանության խորհրդին կից Ներքին Առևտրի կոմիտե, որում նշում է, որ նրանց է ուղարկել 1923թ.-ի փետրվարի 10-ին Հայպետառից Հայառ վերանվանված հիմնարկության Կանոնադրությունը: Ըստ նրա՝ Կանոնադրությունը հաստատվել է ՀՍԽՍՀ տնտեսական խորհրդի կողմից 1923թ.-ի օգոստոսի 3-ին, բացի այդ, Հայառի գործունեության հիմքերի մասին Կոմիտեի հարցումը Հայառի Մոսկվայի գրասենյակն ուղարկել է Հայառի Վարչություն: Նշվում է նաև, որ Հայառի ռուսաստանյան գրասենյակների տնօրեն Ս.Տեր-Գաբրիելյանը տվյալ պահին գտնվում է Երևանում և Մոսկվա է վերադառնալու 1924թ.-ի հունվարի սկզբին: Ըստ Կևորկովի՝ Մոսկովյան գրասենյակին հայտնի է, որ Աշխատանքի և Պաշտպանության խորհրդին Հայառի Կանոնադրությունը հաստատման ներկայացնելու հարցը դրված է հերթի, և Ս.Տեր-Գաբրիելյանի՝ Մոսկվա վերադառնալուն պես բոլոր անհրաժեշտ քայլերը կձեռնարկվեն⁶¹¹ :

Հայառի կառավարող խորհուրդը երկար քննարկումներից հետո վերջապես որոշում է լիազորագիր տալ Ս.Տեր-Գաբրիելյանին՝ Աշխատանքի և Պաշտպանության խորհրդին Հայառի Կանոնադրությունը ներկայացնելու համար: Բացի այդ Սահակ Տեր-Գաբրիելյանին իրավունք էր տրվում ինչպես Ներքին Առևտրի կոմիտեի պահանջով, այնպես էլ իր նախաձեռնությամբ Կանոնադրության մեջ կատարել փոփոխություններ, եթե դրանց անհրաժեշտությունը լինի⁶¹²:

Շուտով Ս. Տեր-Գաբրիելյանը բանակցությունների մեջ է մտնում Ներքին Առևտրի կոմիտեի ղեկավարության հետ: Սրանով կարելի է բացատրել այն հանգամանքը, որ 1924թ.-ի մարտի 6-ին Մոսկվայի բաժանմունքի կառավարիչի տեղակալ Մուսաեյանը հեռագրում է Հայառի վարչությանը՝ խնդրելով իրենց ուղարկել Հայառի Կանոնադրության 20 օրինակ⁶¹³: Մարտի 17-ին նշված քանակությամբ օրինակներն ուղարկվում են Մոսկվա⁶¹⁴, իսկ մարտի 24-ին Մուսաեյանը հայտնում է Վարչությանը, որ օրինակները ստացվել են⁶¹⁵ :

Հայառի Վարչության կողմից Աշխատանքի և Պաշտպանության խորհրդին Հայառի Կանոնադրությունը ներկայացնելու համար Ս. Տեր-Գաբրիելյանին լիազորագիր տալու անհրաժեշտության մասին խոսում է նաև Հայառի ռուսաստանյան գրասենյակի իրավաբան Տերյանը դեռևս 1923թ.-ի մայիսի 8-ին նույն Տեր-Գաբրիելյանին հղած նամակում, որում նշում էր, թե ՌԻՖՏԱՀ տարածքում Հայառի կողմից իրականացվող գործունեության վերաբերյալ բանակցություններ է վարել ՌԻՖՏԱՀ Ներքին Առևտրի կոմիտեի իրավաբանական բաժնի պետ Վոլֆի և Բաժնետիրական բաժնի պետ Տոնիգինի հետ: Ըստ Տերյանի՝ ծանոթանալով Հայառի Կանոնադրությանը, Վոլֆն ու Տոնիգինը եկել էին այն եզրակացության, որ Հայառն իրավունք չունի գործունեություն ծավալելու ՌԻՖՏԱՀ տարածքում, և այդ իրավունքը նրան կարող է տալ միայն ՌԻՖՏԱՀ Աշխատանքի և Պաշտպանության խորհուրդը, եթե Հայառի Կանոնադրությունը լիովին համապատասխանի ՌԻՖՏԱՀ Զարգացիական

⁶¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, թ. 29:

⁶¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, թ. 36:

⁶¹² Տե՛ս նույն տեղը, գ. 44, թ. 86:

⁶¹³ Տե՛ս նույն տեղը, գ. 29, թ. 64:

⁶¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, թ. 63:

⁶¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, թ. 101:

օրենսգրքի 322-366 հոդվածներին: Հայառի Կանոնադրության հաստատման համար պարտադիր էր, որ Ներքին Առևտրի կոմիտեի միջոցով այն ներկայացվեր Աշխատանքի և Պաշտպանության խորհրդին, իսկ ներկայացնողները պետք է լինեին Հայառի բաժնետերերը: Կանոնադրության հաստատումն արագացնելու համար, ըստ Տերյանի, ցանկալի էր, որպեսզի Հայառի բաժնետերերը լիազորագրի տային Մոսկվայում ՀՍԽ՜ լիազոր-ներկայացուցիչ Ս. Տեր-Գաբրիելյանին: «Նման լիազորագրի ստացման դեպքում, կարելի է հուսալ, որ Կանոնադրությունը կհաստատվի մոտ ժամանակներում, և ՌԽՖՍՀ-ում Հայառի բաժանմունքները հնարավորություն կստանան շարունակել ու զարգացնել իրենց գործունեությունը»⁶¹⁶, - նշված է գրության վերջում:

Այդ նամակը ևս մեկ անգամ խոսում է այն մասին, որ տվյալ ժամանակաշրջանում Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը խորհրդային Ռուսաստանի ղեկավար օղակներում մեծ հեղինակություն էր, և ՌԽՖՍՀ Աշխատանքի և Պաշտպանության խորհրդին Հայառի Կանոնադրությունը անձամբ ներկայացնելը խորհրդում վերջինիս հաստատման լուրջ գրավականն էր:

1924թ.-ի հունվարին Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը 1923թ.-ի փետրվարից մինչև 1924թ.-ի հունվարի 1-ը Հայառի ռուսաստանյան բաժանմունքների գործունեության մասին զեկույց է ներկայացնում: Ըստ նրա՝ Հայառի հիմնական նպատակն էր իրացնել ՀՍԽ՜-ում արտադրված ապրանքները, պետական պատվերներով ու սեփական միջոցների հաշվին իրականացնել բոլոր տեսակի ներմուծման ու արտահանման, ապրանքափոխանակության գործառնություններ, ինչպես նաև միավորել ՀՍԽ՜ բոլոր ժողովուրդների առևտրական և մթերման բնույթի գործունեությունը: Հայառը, ըստ Տեր-Գաբրիելյանի, գտնվում էր Երևանում, և իր գործունեության զարգացման համար Հայկական ԽՍՀ բոլոր քաղաքներում և Անդրֆեդերացիայի բոլոր խոշոր քաղաքներում թիֆլիսում, Բաքվում ու Բաթումում, բացել էր գրասենյակներ: Բացի այդ, Նույն նպատակով ՌԽՖՍՀ-ի հետ ավելի սերտ ու գործնական կապի համար բաժանմունքներ էին բացվել Մոսկվայում, Լենինգրադում, Ռոստովում, ինչպես նաև գործակալություն էր բացվել Արմավիրում (վերջինս հիմնականում զբաղվում էր հացահատիկի ու ձեթի մատակարարման հարցերով): ՌԽՖՍՀ այդ գրասենյակները միավորվել էին Հայառի ռուսաստանյան գլխավոր գրասենյակի կողմից, որը գտնվում էր Մոսկվայում: Այդ գործունեությունը գրասենյակի վրա էր դրվել 1923թ.-ի հուլիսի 1-ից, երբ լուծարվել էր Հայկական ԽՍՀ Տնտեսական խորհրդի ներկայացուցչությունը Մոսկվայում: Վերջինս ակտիվ կերպով համագործակցում էր տարբեր երկրներում գործող ԽՍՀՄ թե՛ դիվանագիտական, թե՛ տնտեսական ներկայացուցչությունների հետ՝ արտասահմանում նրանց օգնությամբ հայկական արտադրության ապրանքները վաճառելու և այնտեղից հանրապետության պետական, կոոպերատիվ հիմնարկությունների համար անհրաժեշտ ապրանքներ ներկրելու նպատակով:

1924թ.-ի հուլիսի 10-ին Գերմանիայում ԽՍՀՄ Տնտեսական ներկայացուցչության Ինֆորմացիոն բաժնի ղեկավար Նիկ Սուխանովը գրություն է ուղարկում Հայառի Մոսկվայի բաժանմունքին և հայտնում, որ սեպտեմբերի 7-ին Վիեննայում տեղի է ունենալու Միջազգային Աշնանային ցուցահանդես, որին ներկա էին լինելու գնորդներ Հունգարիայից, Հարավսլավիայից, Չեխոսլովակիայից, Իտալիայից, ինչպես նաև Բուլղարիայից, Ռումինիայից և այլն: Այդ երկրների հետ առևտրական կապերի հաստատման նպատակով Ավստրիայում ԽՍՀՄ Տնտեսական ներկայացուցչությունը կազմակերպել էր այդ ցուցահանդեսին ԽՍՀՄ մասնակցությունը: Այցելուններին խորհրդային Միության տնտեսությանը ծանոթացնելու համար Գերմանիայում ու Ավստրիայում ԽՍՀՄ Տնտեսական ներկայացուցչությունը որոշել էր լույս ընծայել գերմաներեն լեզվով տեղեկատու:

⁶¹⁶ Նույն տեղը, գ. 29, թ. 34:

Գրության մեջ խնդրվում էր մինչև հուլիսի 20-ն իրենց ներկայացնել հորհրդային Հայաստանի տնտեսության մասին հայկական կողմի տեղեկանքի տեքստը⁶¹⁷:

Նույն հուլիս ամսին ՀՍԽ՜Յ Ժողկոմխորհի ներսում խմորումներ էին սկսվել, և ՆԷՊ-ի քաղաքականության փոփոխությունից հետո դրվել էր նաև Մոսկովյան գրասենյակի փակման հարցը: Հասկանալով այդ քայլի վնասակար ու աղետալի լինելը ՀՍԽ՜Յ-ի և, առաջին հերթին, հենց Հայառի համար՝ Ս. Տեր-Գաբրիելյանը որոշում է դիմել ՀՍԽ՜Յ Ներքին Առևտրի Ժողկոմատին՝ հորդորելով գերծ մնալ այդ քայլից:

Այդ գերատեսչությանը հղած նամակում Ս.Տեր-Գաբրիելյանը նշում էր, որ Հայառի հիմնական նպատակն է Անդրկովկասի սահմաններից դուրս Հայաստանի արտադրած ապրանքների իրացումը և բոլոր անհրաժեշտ ապրանքներով երկիրն ապահովելը: Ըստ Տեր-Գաբրիելյանի, քանի որ Հայաստանը երբեք չէր ունեցել զարգացած արդյունաբերություն, Հայառի հիմնական խնդիրն էր երկրի արդյունաբերության զարգացումը: Այդ ամենը պահանջել էր մեծ ծախսեր, և գումար վաստակելու միջոց էր հանդիսացել նաև առևտուրը: Առևտրի լրիվ վերացումը կարող էր մեծ կորուստների պատճառ դառնալ, և Հայառի գործունեությունը Մոսկվայում դնել մեծ հարցականի տակ: Ս.Տեր-Գաբրիելյանի կարծիքով՝ այն հանգամանքը, որ Հայառը Հայաստանի միակ առևտրային կազմակերպությունն է, և Մոսկվայում դրա իրականացրած առևտուրն ազդում էր ամբողջ Հայաստանի տնտեսական դրության վրա, բերում է համոզման, որ տեղական առևտրի գոյությունն անհրաժեշտություն էր: Ստեղծված վիճակից դուրս գալու ամենից նպատակահարմար ճանապարհը Մոսկովյան բաժանմունքի առևտրային գործունեության շարունակումն էր: Բացի այդ, Մոսկովյան բաժանմունքի գործունեությունը չէր կարող վնասակար լինել, քանի որ Հայառը պետական հիմնարկություն էր:

«Վերը նշված այս ամենը դրդում է խնդրել Ներքին Առևտրի Ժողկոմատին՝ հատուկ ուշադրությամբ և քննչությամբ վերաբերվել մինչ այժմ ճնշված ազգի աշխատավոր մասսաների պահանջներին և չխանգարել Մոսկովյան գրասենյակի առևտրային գործունեությանը»⁶¹⁸, - նշված էր նամակի վերջում:

Թե ինչ պատասխան է տվել Ներքին Առևտրի Ժողկոմատը Ս.Տեր-Գաբրիելյանին, արխիվային փաստաթղթերի ուսումնասիրության ժամանակ պարզել չհաջողվեց:

Երկկողմ առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար մեծ նշանակություն ունեցավ նաև ապրանքաշրջանառությունը, որը հիմնականում իրականացվում էր երկաթուղու միջոցով: Քանի որ հորհրդային Հայաստանը ՌԽՖՍՀ-ի հետ անմիջական ցամաքային սահման չունեւր, ապրանքաշրջանառությունը իրականացվում էր միջնորդավորված կերպով՝ Վրաստանի տարածքով և հյուսիսկովկասյան Դերբենդ երկաթուղային կայարանի միջոցով:

1925-1926թթ.-ին Դերբենդ կայարանի վրայով Ռուսաստան է արտահանվել ավելի քան 3400 տոննա բամբակ, գրեթե 60 տոննա մրգեղեն, ձմերուկ, սեխ ու ընկույզ, մոտ 40 տոննա բուրդ ու մորթի, 5568 տոննա գինի, 1059 տոննա օղի և այլ ոգելից խմիչքներ, 408 տոննա մաքուր երկաթ և 1 տոննա մանուֆակտուրա: Նույն ժամանակահատվածում հակառակ ուղղությամբ Հայաստան է ներկրվել մոտ 25.000 տոննա ցորեն ու այլուր, 2.300 տոննա զարի ու վարսակ, 66 տոննա խոշոր եղջերավոր անասուն⁶¹⁹, մոտ 15.000 տոննա քարածուխ, 6.000 տոննա շինանյութ ու անտառանյութ, մոտ 5.300 տոննա շաքար⁶²⁰: Այս թվերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ինչպես 1921-1922թթ.-ին, այնպես էլ հետո Հայաստանից արտահանվում էր հիմնա-

⁶¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը, գ. 117, թ. 81:

⁶¹⁸ Նույն տեղը, գ. 122, թ. 21-22 (շրջերես):

⁶¹⁹ Խոշոր եղջերավոր անասունների մեկ գլխի միջին քաշն ընդունված էր 246 կգ, մանր եղջերավորներինը՝ 33 կգ.:

⁶²⁰ Խորհրդային Հայաստանը թվերով 1923-1927թթ., վիճակագրական տեղեկատու, Թիֆլիս, 1928, էջ 252:

կանում հումք, գյուղատնտեսական ապրանքներ ու ոգեյից խմիչքներ: Խորհրդային Ռուսաստանից հիմնականում ներմուծվում էր հացահատիկ, քանի որ ՅՍԽՅ-ն դեռևս չէր կարող իրեն բավարարել տեղում աճեցված ցորենով և այլ հացամթերքներով, քարածուխ, որը նավթին զուգահեռ օգտագործվում էր երկրում առկա սակավաթիվ արդյունաբերական ձեռնարկությունները աշխատեցնելու, ինչպես նաև երկաթուղու անխափան աշխատանքն ապահովելու համար: Շարունակվում էր նաև խոշոր եղջերավոր անասունների ներկրումը՝ տեղում անասնապահության զարգացման համար, ինչն իր հերթին կարող էր խթանել գյուղի ընդհանուր զարգացումը:

1926 և 1927թթ.-ին նույնպես Հայաստանը մեծ մասամբ շարունակում էր Ռուսաստանից ներկրել առաջին անհրաժեշտության ապրանքներ՝ մանուֆակտուրա, շինանյութ, քարածուխ, հացահատիկ, ինչպես նաև շարունակվում էր խոշոր եղջերավոր անասունների ներկրումը: Համեմատության համար պետք է ասել, որ, ի տարբերություն 1925թ.-ի, 1926 և 1927թթ.-ին ներմուծման ծավալները ավելանում են: Այսպես, եթե 1925-1926թթ.-ին ներկրվել էր 66 տոննա, ապա 1926-1927թթ.-ի առաջին կիսամյակում ներկրվում է 196 տոննա, իսկ երկրորդ կիսամյակում արդեն 709 տոննա խոշոր եղջերավոր անասուն: Սա խոսում է այն մասին, որ երկիրը զարգացման միտում ուներ և ավելի ու ավելի շատ էր զգում ինչպես խոշոր եղջերավոր անասունների, այնպես էլ շինանյութի ու մանուֆակտուրայի կարիք, որոնց ներկրման ծավալները 1926-1927թթ.-ին նախորդ տարվա համեմատությամբ աճեցին համապատասխանաբար՝ 110 և 100 տոննայով: Իսկ ինչ վերաբերում է հացահատիկին, ապա ընդամենը մեկ տարվա ընթացքում ներմուծման ծավալները նվազեցին մոտ 5.000 տոննայով, չնայած չեղավ նաև արտահանում: Սա նշանակում էր, որ մոտ 60%-ի չափով հանրապետությունը կարողանում էր բավարարել երկրում հացահատիկի պահանջը⁶²¹:

Սակայն այս վերջին՝ հացահատիկի հետ կապված հարցի վերաբերյալ այլ բան էր ասվում 1927թ.-ի օգոստոսի 13-ին ՅՍԽՅ Ժողովմխորհի նախագահ Համբարձումյանի՝ Սահակ Տեր-Գաբրիելյանին հղված հեռագրում: Այնտեղ նշվում էր, որ նրա՝ որպես ՌԽՖՍՅ-ում Անդրֆեդերացիայի ներկայացուցչի կատարած միջամտությունից հետո հունիսին Հայաստանը ստացել էր 30 վագոն 3-րդ կարգի ցորեն: Այդ ընթացքում հիմնական ներկրող կազմակերպությունների կողմից այսուր ընդհանրապես չէր ներկրվել: Այլ կարգի այսուրից ներկրվել էր չնչին քանակություն, ինչի պատճառով ամբողջ հանրապետությունում այսուրի մատակարարման ճգնաժամը խորանում էր ամեն օր: Համբարձումյանը նշում էր, որ իրենց բոլոր ջանքերն ու խնդրանքները՝ ուղղված Անդրկովկասի առժողովին, ոչ մի արդյունք չէին տվել: Համբարձումյանի խոսքով՝ շրջաններից հայտնում էին, որ հացն իսպառ բացակայում է: «Հաշվի առնելով վիճակի լրջությունը, խնդրում ենք Ձեր ակտիվ միջամտությունը՝ Հայաստան ուղարկելու 100 վագոն այսուր՝ առանց տարբերելու տեսակները, հակառակ դեպքում նույնիսկ մի մասը ցորեն կամ տարեկանի այսուր»⁶²², - գրված էր հեռագրում: Հեռագրից պարզ երևում է, որ 1927թ.-ին Հայաստանում հացահատիկի հետ կապված վիճակն անտանելի էր, և երկրի իշխանությունները ամեն ջանք գործադրում էին՝ երկիրը վերահաս սովից փրկելու համար: Բացի այդ, համեմատելով տեղեկագրում նշված պաշտոնական վիճակագրական տվյալները երկրում առկա իրական վիճակի հետ՝ պարզ է դառնում, որ հաճախ պաշտոնական թվերը չէին համապատասխանում իրականությանը:

Ամփոփելով նշենք, որ չնայած բազմաթիվ դժվարություններին՝ Խորհրդային Ռուսաստանում Հայաստանի բաժանմունքները մեծ աշխատանք կատարեցին ՅՍԽՅ-ն առաջին անհրաժեշտության ապրանքներով ապահովելու համար, և այդ գործում մեծ էր նաև Մոսկվայում ՅՍԽՅ լիազոր ներկայացուցիչ Սահակ Տեր-Գաբրիելյանի դերը:

⁶²¹ Տե՛ս նույն տեղը:

⁶²² ՀԱԱ, ֆ. 113, ց. 2, գ. 1164, թ. 1:

FROM THE HISTORY OF ARMENTRADE BRANCHS' ACTIVITIES IN SOVIET RUSSIA 1923-1927YY

GRIGOR BALASANYAN

*Member of UYSSA, Yerevan State University,
PhD, Associate Professor of the Chair of International Relations and Diplomacy,
Yerevan, Republic of Armenia*

Trade-economic relations with Soviet Russia greatly influenced the development of the Armenian Soviet Socialist Republic (hereinafter referred to as the SSRA), which, in its turn, had a positive impact on improving the social-economic situation of the country. The study of archival documents suggests that trade relations between Soviet Armenia and the Soviet Federative Socialist Republic of Russia (hereinafter referred to as the RSFSR) were more active than the other Soviet republics. The research shows that the efforts of the Armenian authorities in the period under investigation aimed at the development of Armenian-Russian trade-economic relations mostly were successful. The ArmTrade played a great role in developing the Armenian-Russian trade-economic relations, its branches did their best to provide Armenia with the corn and other products needed. In this case, Mr. Sahak Ter-Gabrielyan, the Plenipotentiary Representative of Soviet Armenia in the RSFSR, had a great influence on the Russian government and greatly helped to solve this issue in a prompt manner.

Key words: *ArmSSR, RSFSR, Moscow, Sahak Ter-Gabrielyan, ArmTrade, trade-economic relations, branch, corn.*

ИЗ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТДЕЛЕНИЙ АРМЕНТОРГА В СОВЕТСКОЙ РОССИИ (1923-1927 ГГ.)

ГРИГОР БАЛАСАНИЯ

*Член ОМУСА, Кандидат исторических наук, доцент кафедры
международных отношений и дипломатии ЕГУ,
г. Ереван, Республика Армения*

Торгово-экономические отношения с Советской Россией во многом способствовали развитию экономики Армянской Советской Социалистической Республики, что в свою очередь имело положительное влияние на улучшение социально-экономического положения населения республики. Исследование архивных документов показывает, что среди советских республик особо активными были торговые отношения Советской Армении с Российской Советской Федеративной Социалистической Республикой. В данный период усилия властей Советской Армении, направленные на развитие армяно-российских торгово-экономических отношений, в основном увенчались успехом. В этом деле свою особую роль имел Арменторг, чьи отделения по всей территории Советской России работали не покладая рук для обеспечения Армении пшеницей и другими товарами первой необходимости. Также был активен полномочный представитель Республики Армения в РСФСР Саак Тер-Габриелян, который имел большой авторитет среди правящих кругов России, что помогало оперативному решению того или иного вопроса.

Ключевые слова: *АрмССР, РСФСР, Москва, Саак Тер-Габриелян, Арменторг, торгово-экономические отношения, отделение, пшеница.*